

tott, bővített kiadáson, avagy netán elektronikus formában, folyamatosan frissítve tegye a későbbiekben hozzáférhetővé a dokumentumot.

Ezen kitérő után kövessük tovább a szerző gondolatmenetét az információs társadalom többoldalú megismerése érdekében. Olvashatunk az Európai Unió információforrásairól, az olvasó bevezetést nyer az internet kialakulásának és fejlődésének történetébe, megismerheti használatának különböző formáit. Részletesen foglalkozik a mobil kommunikációs rendszerek szerepével, különös tekintettel a hazai szolgáltatások lehetőségeire, majd „Az információs Magyarország pilléreiről” című fejezetben a honi fejleményeket követhetjük nyomon az információs társadalom stratégiájától a törvényhozáson keresztül a társadalom legkülönbözőbb területein lehetséges internetes információszerezési forrásokig.

Sebestyén György nem lenne könyvtáros, ha könyvében nem szentelne kiemelt helyet szűkebb szakterületének. Ezt is a már megszokott módon teszi, közérthetően, a szélesebb olvasóközönség számára megfogható eszközökkel. Figyelembe veszi azt a mindannyiunk számára közismert megállapítást, amely szerint „az információs társadalom és a demokratikus jogállam működésének

alapfeltétele a könyvtári rendszer, amelyen keresztül az információk szabadon, bárki számára hozzáférhetők” (1997. évi CXL. törvény). A szerző ennek fényében tesz kísérletet arra, hogy az elektronikus könyvtári szolgáltatásokból állítson össze egy csokrot az érdeklődőknek, amely a jelenlegi helyzetet rögzíti. Jellemző szakmánk mai dinamizmusára, hogy a fentebb már említett változások bizony több helyen jelentkeznek a szolgáltatásokban, lehet hát gyűjteni a könyv megjelenése óta megjelent új linkeket, szolgáltatásokat: megújult a *LibInfo*, elindul végre a *MOKKA*, tervek és pályázatok születnek az *Elektronikus Periodika Archivum* létrehozására, gőzerővel folyik a digitalizálás stb.

Túllépve a könyvtárszakma keretein, Sebestyén könyve befejező részében a társadalmat behálózó elektronikus szolgáltatások sokféleségét ismerteti az elektronikus gazdaság keretein belül (e-kereskedelem, e-bank), végül komoly figyelmet szentel az ingyenesen is hozzáférhető különböző szolgáltatásoknak.

A kötetnek minden bizonnyal széles olvasótábora lesz.

Dippold Péter
(Könyvtári Intézet)

Az Elsevier-folyóiratok digitális archívuma a Holland Királyi Könyvtárban

Az alább részletezett fontos bejelentés az IFLA Glasgow-ban rendezett konferenciájáról 2002. augusztus 26-i dátummal jelent meg. Témája a ma már szinte elcsépelet és kíméletlen könyvtári dilemma, az „access v ownership”, azaz a hozzáférés vagy tulajdonlás. (A témának bő irodalma van, itt csupán egy tömör ismertetést ragadok ki, amely a McGill Egyetem megoldásáról a *TMT* 2001. 12. számában jelent meg.) Ha egy folyóirat fizikai példánya beérkezik, akkor – míg világ a világ, vagy míg a könyvtár él és „mozog” – meg lehet találni bármely olvasó kérésére a raktárban a könyvtári feldolgozásnak és tárolásnak köszönhetően. Ezzel szemben látni kell, hogy az online folyóiratokhoz való huzamos hozzáférést eddig sehol sem sikerült megnyugtatóan rendezni. Több megoldás is van, de mindegyik hibázik valahol: például amint lejár egy online folyóirat előfizetése, attól a naptól fogva a könyvtár ki van zárva a website-ról (nincs sem IP-címes, sem jelszavas bejelentkezés többé). Sőt,

még az előfizetett évfolyamot sem tudja a könyvtár olvasói rendelkezésére bocsátani. Vagy: lejár az előfizetés, a kiadó jószándékúan egy évig, öt évig biztosítja a hozzáférést az előfizetett évekhez, ám egyszer csak tönkremegy az üzlet, kipukkan a dot-lufi, megromlik a dot-rot, a 300 dollár/részesvény értékű cégből 3 dollár/részesvény értékű cég lesz, amely bemenekül a híres-nevezetes 11-es paragrafus (Title 11 – Bankruptcy law) alá, és csődeljárást kér maga ellen. Ekkor már a kliensek, az előfizetők futhatnak a pénzük után – mindenesetre az adatbázis a semmibe tűnik a hálóról. Ismerünk persze stabil cégeket is, ilyen pl. a JSTOR, de ahogy azt mindig is mondtuk mi könyvtárosok, a tudásforrások – tekintet nélkül a közegre és médiumra – optimális helye a könyvtár. A téma a nyári IFLA-konferencia kapcsán került ismét reflektorfénybe. A konferencia során tartott sajtótájékoztató anyagát az alábbiakban foglaljuk össze. (Forrás: www.kb.nl/kb/resources/frameset.nieuws.html)

A *Digitális archiválási megállapodás* az Elsevier Kiadó és a Holland Királyi Könyvtár (Koninklijke Bibliotheek = KB) között a digitális megőrzés történelmi fontosságú dokumentuma. Az állandó digitális archívum a tudományos eredményekhez való örökös hozzáférést biztosítja. Az egyezmény új alapra helyezi a kiadók és a könyvtárak közötti kapcsolatrendszer az elektronikus archiválás területén. A KB az Elsevier-folyóiratok első hivatalos digitális archívuma. Ez azt jelenti, hogy a könyvtár az Elsevier-lapok összes számából digitális példányt kap – amelyek egyébként a cég web-platformján, a ScienceDirectben online elérhetők. A folyóiratok száma kb. 1500, zömében a természettudományt, a műszaki és orvostudományt érintik, helyigényük 7 terabájt. A nyilvános nemzeti könyvtári online elérhetőség döntő a tudományos élet, a kutatási eredmények alkotói és közvetítői, a szerzők, a könyvtárosok és a kiadók számára egyaránt. A folyamatos digitális archiválás igénye nem mai keletű: az Elsevier élen járt a kiadói felelősség elismertetésében ezen a területen. 1999-ben az Elsevier Science kiadó nyilvános elkötelezettséget vállalt a digitális archiválás megoldására egy megbízható lelőhely biztosításával, és a könyvtárakkal kötött licencszerződéseibe ezt már bele is vette. A természetes szövetséges a KB volt, amely a digitális megőrzés egyik fő kísérleti helyszíne és vezető intézménye.

Karen Hunter alelnök, aki a digitális archiválási kezdeményezés felelőse az Elseviernél, így magyarázta a megállapodás jelentőségét: „Alapvető, hogy biztosítani tudjuk a folyóirat használói számára, hogy az elektronikus fájlok hosszú távon elérhetők maradnak. Az időszaki kiadványokat a tudomány jegyzőkönyveinek is nevezik. Ahogy a folyóiratok egyre inkább csak elektronikus formában lesznek elérhetők, és a kiadók saját szerverein fogják azokat tárolni, a társadalomnak joga van biztosítékot kapni arról, hogy ha a kiadó csődbe megy, vagy bármely más módon megszűnik, a szóban forgó fájlok nem vesznek el. A jelen megállapodás éppen ezt a biztosítékot jelenti az Elsevier Science-kiadványokra vonatkozóan, amelyek a jelenleg megjelenő tudományos szakirodalom magját képezik.”

1994-ben a KB döntést hozott arról, hogy kötelepéldány-gyűjteményébe fölveszi az elektronikus kiadványokat is. Azóta a hosszú távú digitális archiválás kutatása és fejlesztése a Holland Nemzeti Könyvtárban kiemelt támogatást kapott. „A KB küldetésnyilatkozatában központi helye van az információ és a tudás forrásaihoz való állandó

hozzáférésnek” – mondja Wim van Drimmelen főigazgató. „A digitális archiválás természetes folyamánya, kiterjesztése annak a szerepnek, amit a KB a nyomtatott művek esetében mindig is játszott és játszani fog a jövőben: ez egy hagyományos feladat korszerű változata. Az elektronikus könyvkiadás korában új megállapodások szükségesek globálisan, hogy szellemi örökségünket megőrizzük. A KB aktív szerepet igyekszik játszani ezekben az új megállapodásokban. Izgalmas kihívás, hogy a platformok és formátumok lélegzetelállító tempójú változásával megbirkózzunk. Büszkék vagyunk a mostani, eddig példa nélkül álló egyezményre az Elsevierrel; úgy tekintjük, mint eddigi teljesítményünk elismerését és mérföldkövet a stratégiai céljaink eléréséhez vezető úton.”

Az Elsevier Science számára is nagy megtiszteltetés a királyi könyvtárral való együttműködési szerződés. Az Elsevier mint a tudományos, műszaki, orvosi kutatás (angol rövidítéssel: STM) legnagyobb kiadója szerencsés fejleménynek tartja, hogy saját hazájában ilyen elismert partnerre lelt. Derk Haank elnök ehhez a következőket fűzi: „Az STM-folyóiratok legnagyobb kiadójaként fontosnak találom, hogy az Elsevier felelősséget mutat minden területen, és nagyon örülünk a megállapodásnak. A kiadványok állandó elektronikus megőrzése (*e-preservation*) a könyvtárak és kiadók közös küldetésének lényeges eleme. Örömmel vettük, hogy a KB és a holland oktatási minisztérium felkarolta a digitális archiválás kérdését, és megtette a szükséges lépéseket a megoldás érdekében. Hisszük, hogy versenytársaink ezek után hasonló elkötelezettséget fognak mutatni a tudományos kutatás és a könyvtári közösségek iránt.”

Ennek a történelmi egyezménynek a keretében a KB minden Elsevier-folyóirat digitális példányát megkapja. [...] Ha új folyóiratot indít a kiadó, az is bekerül az archívumba. Ráadásul az Elsevier jelenleg a folyóiratok régebbi évfolyamait visszamenőleg digitalizálja, lehetőség szerint az 1. kötet 1. számig; a tervek szerint ezeket is mind elhelyezik a KB-nél. A becslések alapján a visszamenőlegesen digitalizált anyaggal (a „backfile”-okkal) együtt ez a munka két év alatt befejeződik, és az adattár 7 terabájtnyi adatot fog tartalmazni.

Ma (ahogy ezt a hazai konzorcium tagjaként sokan ismerik) a folyóiratokat a ScienceDirect keretében két formátumban kínálják: az Adobe pdf-formátumban (amely a nyomtatott oldalt utánozza), és a jelölőket tartalmazó strukturált – ún. natív – szövegformátumban, amely lehetővé teszi a különféle

képernyős olvasást, a gyorsabb hálózati továbbítást, a finomabb keresést. Mindkét formátumot elküldik a KB számára. „Azt várjuk, hogy ezek a formátumok, az asszociált keresési technikák és tárolási eszközök idővel változni fognak” – mondja a KB főinformatikusa, *Johan Steenbakkers*. „Hivatalos archívumként eleget fogunk tenni annak a kötelezettségünknek, hogy a technológia változásával a tartalmat és a hozzá tartozó szoftvert is új platformra tegyük. Az IBM-mel közösen fejlesztünk egy új elektronikus kötelezpéldány-rendszert, amely meg tud felelni a nagyméretű és minőségi tárolás követelményeinek, és támogatja a digitális megőrzést. A könyvtár és az IBM közös kutatási program keretében vizsgálta a hosszú távú megőrzés kulcskérdéseit, tesztelte a kísérleti technológiát. 2002 őszén a KB bevezeti az új e-kötelezpéldány (letéti) rendszert, és az Elsevier-folyóiratokat ide fogják elhelyezni. Az Elsevierrel való szoros együttműködés révén kívánjuk az állandó hozzáférést biztosítani.”

A KB hozzáférést nyújt a folyamatosan érkező folyóiratokhoz mindenki számára, aki bejön a könyvtárba, és engedélye van a gyűjtemény használatára. Ezentúl, ha netán valami katasztrófa történne, amely hosszabb időre megbénítaná a ScienceDirect rendszerét, a KB az átmeneti időben mint szolgáltató rendszer is működne. Végül, ha az Elsevier, illetve annak lehetséges utóda megszüntetné a kereskedelmi alapon álló hozzáférést ezekhez a folyóiratokhoz, a KB mint hivatalos archívum meg tudja nyitni a helyi használaton felül a távoli hozzáférést is.

További információ:

Elsevier Science: <http://www.elsevier.com>

ScienceDirect: <http://www.info.sciencedirect.com>

Holland Királyi Könyvtár: <http://www.kb.nl>

Bánhegyi Zsolt
(MTA Könyvtára)

Felmérés a közgyűjteményekben folyó digitalizálásról

Egy kérdőíves felmérés tanulságai, avagy nincs két egyforma digitalizálási projekt

A *Neumann János Digitális Könyvtár és Multimédia Központ Kht.* egyik alapfeladata a digitalizációs programok bejelentési kötelezettségének nyilvántartása, valamint a programokkal kapcsolatos adatszolgáltatás. A Neumann-ház honlapján (<http://www.neumann-haz.hu>) elérhető a *WebKat.hu* nevű katalógus, amely a magyar kulturális örökség körébe tartozó internetes dokumentumok adatai mellett a magyar közgyűjtemények adatbázisát is tartalmazza.

Közgyűjteményi adatbázisunkban sokáig csak az intézmények alapadatai szerepeltek. Az egyes intézményekben folyó digitalizálási munkákról eddig nem tudtunk információkat szolgáltatni. Eldöntöttük, hogy kérdőíves felméréssel bővítjük adattárunkat. A kérdőív elkészítéséhez nem csupán az IFLA idevonatkozó „ajánlásait” (Questionnaire on digitisation and preservation = Kérdőív a digitalizálásról és megőrzésről), hanem a DIEPER (Digitised European PERiodicals = Digitalizált Európai Folyóiratok) projekt kérdőívét is alapul vettük.

Először a főbb kérdéscsoportokat határoztuk meg:

- az intézmény azonosítása,
- a digitalizálási program és stratégia,

- a digitalizálandó gyűjtemény azonosítása,
- adatok a digitális gyűjteményről,
- az alkalmazott technika,
- a felhasználói hozzáférés,
- a felhasználók megjegyzései.

Az online kérdőívek készítéséről szóló elméleti-gyakorlati tudnivalók összegyűjtéséhez segítségül vettük a University of Texas honlapján található útmutatót (ITS Online Surveys: <http://www.utexas.edu/learn/surveys/advantages.html>). 2002. május 31-én elkészült a kérdőív végleges változata, egyelőre MS Word RTF formátumban. Úgy döntöttünk, hogy az adatgyűjtés során felhasználjuk az internet nyújtotta lehetőségeket is.

Kérdőívünket három formátumban állítottuk elő:

- az MS Word Rich Text formátumban kérdőívünk nyomtatható,
- szintén RTF formátumban e-mail mellékletként továbbküldhető, és
- készült egy online kitölthető HTML változat is.

Hosszú távú célunk az, hogy a beérkező pozitív válaszokat adatbázisban tároljuk, és az érdeklődők számára elérhetővé tegyük.